

Vicssek Lilla

Fókuszcsoporth

ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK
ÉS GYAKORLATI ALKALMAZÁS

- Rövid tartalomjegyzék
- Részletes tartalomjegyzék
- Előszó

ÁTTEKINTŐ TARTALOM

ELŐSZÓ	13
1. A FÓKUSZCSOPORTOK	17
2. SZOCIÁLPSZICHOLOGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK	82
3. A FÓKUSZCSOPORTOK ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS MEGTERVEZÉSE	126
4. A KÉRDÉSEK	176
5. A MODERÁTOR ÉS A MODERÁLÁS	212
6. AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE ÉS ELEMZÉSE	230
7. A SZÁMÍTÓGÉPES FÓKUSZCSOPORTOK	303
FÜGGELÉK	323
IRODALOMJEGYZÉK	381
NÉVMUTATÓ	397

RÉSZLETES TARTALOM

ELŐSZÓ ► 13

1. A FÓKUSZCSOPORTOK ► 17

A FÓKUSZCSOPORTOK MEGHATÁROZÁSA	17
A FÓKUSZCSOPORTOK FAJTÁI	19
A MÓDSZER JELLEMZŐI: POTENCIÁLIS ELŐNYEI ÉS HÁTRÁNYAI	19
Feltáró kutatások, elméletalkotás	20
Csoportfolyamatok, interakciók, csoportnormák, társas befolyás és véleményformálódás	22
A résztvevők gondolkodási, értelmezési struktúrái, tapasztalatai	27
Mértek és hogyanok vizsgálata	29
Praktikus tulajdonságok	31
Csoporttevékenységek, speciális technikák	33
A szituáció természetessége	33
Szókincs és jelentések vizsgálata	34
Különféle kommunikációs formák, érzelmek, spontán reakciók	35
Speciális populációk	37

A közös tapasztalatok ereje és támogatás	39
Kényes és intim témák	40
Kutatói kontroll	42
Általánosíthatóság	43
Cselekvések vizsgálata	43
Etikai problémák	44
Egyéni történetek	45
Inkonzisztenciák	45
TÖRTÉNET ÉS ALKALMAZÁSI TERÜLETEK	47
A piackutatási alkalmazások	54
ELTÉRÉSEK AZ ALKALMAZOTT PIACKUTATÁS ÉS A TÁRSADALMI ALAPKUTATÁSOK KÖZÖTT	59
SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS A KUTATÁS CÉLJA	62
FÓKUSZCSOPORTOK – KVALITATÍV KUTATÁS?	65
FÓKUSZCSOPORTOK ALKALMAZÁSA MÁS KUTATÁSI MÓDSZERREL EGYÜTT	70
A MAGYARORSZÁGI CSOPORTOK SPECIÁLIS JELLEMZŐI	76
A VIZSGÁLAT LÉPÉSEI ÉS AZ ELTÉRŐ KUTATÁSI CÉLOK	78
ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK	79
FELADATOK	80

2. SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK ► 82

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA FŐÁRAMA	83
A csoportok meghatározása	83
Csoportstruktúra, csoportdinamika, interakciós tényezők	85
Normák, társas befolyás, konformitás, nonkonformitás	86
Státus és szerepek	93
Interakciók és a csoportfejlődés fázisai	95
Attitűdök	97
Kohézió	100
Társas serkentés, társas gátlás és társas lazulás	100
Információmegosztás reciprocitása	102
ÚJ MEGKÖZELÍTÉSEK: A KONSTRUKTIVISTA ELKÉPZELÉSEK	103
A szociális reprezentáció elmélete	104
Diszkurzív pszichológia	106
A FÓKUSZCSOPORTOK ÉS A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK	113
ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK	124
FELADATOK	124

3. A FÓKUSZCSOPORTOK ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS MEGTERVEZÉSE ► 126

KI VÉGZI A KUTATÁS EGYES FELADATAIT?	127
A FÓKUSZCSOPORTOS KUTATÁS KÖLTSÉGEI	128
A MINTA KIALAKÍTÁSA	128
A csoportok száma	129
A csoport mérete	130
A csoportok belső összetétele	132
<i>Homogén és heterogén csoportok</i>	133
<i>Ismerősökből és idegenekből álló csoportok</i>	139
A csoportok összetétele egymáshoz képest	146
A mintavétel típusai és a mintavételi egység	150
TOBORZÁS	153

A SZŰRŐKÉRDŐÍV	160
A RÉSZTVEVŐK TÁJÉKOZTATÁSA A TOBORZÁS SORÁN	165
AZ IDŐTÉNYEZŐK ÉS A KÖRNYEZET	166
A RÉSZTVEVŐK FOGADÁSA	171
ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK	171
FELADATOK	172
4. A KÉRDÉSEK	▶ 176
	176
A CSOPORTOK STRUKTURÁLTSÁGA	
A KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS A FÓKUSZCSOPORT SORÁN FELTETT KÉRDÉSEK TÉMÁKAT VAGY KÉRDÉSEKET TARTALMAZÓ VEZÉRFONAL	178
A KÉRDÉSEK SORRENDJE	179
A KÉRDÉSEK SZÁMA	180
A KÉRDÉSEK MEGFOGALMAZÁSÁNAK STRUKTURÁLIS ÉS TARTALMI SZABÁLYAI	185
A KÉNYES TÉMÁRA VONATKOZÓ KÉRDÉSEK	194
A TEGEZŐDÉS/MAGÁZÓDÁS ÉS EGYMÁS MEGSZÓLÍTÁSA	195
A VEZÉRFONALBAN NEM SZEREPLŐ KÉRDÉSEK	197
SPECIÁLIS TECHNIKÁK, FELADATOK ÉS STIMULUSANYAGOK ALKALMAZÁSA	198
A KÉRDÉSEK VÁLTOZTATÁSA	204
EGYÉNILEG MEGVÁLASZOLANDÓ KÉRDÉSEK	205
ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK	209
FELADATOK	210
5. A MODERÁTOR ÉS A MODERÁLÁS	▶ 212
	212
A MODERÁTOR FELADATAI A FÓKUSZCSOPORT SORÁN	
TÖBB MODERÁTOR, MODERÁTORASSZISZTENS	215
A BEVEZETŐ SZÖVEG	216
A PROBLÉMÁS HELYZETEK KEZELÉSE	219
A JÓ MODERÁLÁS KRITÉRIUMAI	223
A MODERÁTOR KIVÁLASZTÁSA	225
TECHNIKÁK ANNAK ELÉRÉSÉRE, HOGY KEVÉSBÉ JELENTKEZZEN	
A KINYILVÁNÍTOTT VÉLEMÉNYEK HASONULÁSA	227
ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK	229
FELADATOK	229
6. AZ EREDMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE ÉS ELEMZÉSE	▶ 230
	231
ELEMZÉSI MEGFONTOLÁSOK	
Az elemző	231
Az elemzés tartalma és strukturálása	232
Az általánosíthatóság kérdése	238
Az eredmények kvantifikálhatósága	243
Az analízis időigénye és alapossága	246
Az átirat és az idézetek	248
Javaslat megfogalmazása	254
Tudományos minőségi kritériumok	255
ELEMZÉSI MÓDSZEREK	256
Alapműszerek	257
Gyorselemzési eljárások az alkalmazott kutatások számára	257
Kvalitatív adatelemzés kódolás alapján	262
Elemzési séma	269

<i>Szituációs tényezők elemzése</i>	272
<i>Interakciós tényezők</i>	273
<i>A résztvevők személyes jellemzői</i>	281
<i>A moderátor</i>	286
<i>Környezet</i>	286
<i>Időtényezők</i>	286
<i>Tartalom</i>	286
<i>Tematikus elemzés</i>	287
További eljárások	288
<i>Az alapozott elmélet módszere</i>	288
<i>Kvalitatív tartalomelemzés</i>	292
<i>Diskurzuselemzés</i>	295
<i>Narratív elemzés</i>	298
<i>Kvantitatív tartalomelemzés</i>	299
<i>Fogalomhálós elemzés</i>	300
A BESZÁMOLÓ, TANULMÁNY MEGÍRÁSA	300
ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK	301
FELADATOK	302

7. A SZÁMÍTÓGÉPES FÓKUSZCSOPORTOK ► 303

VARIÁCIÓK	304
A SZÁMÍTÓGÉPES FÓKUSZCSOPORTOK JELLEMZŐI	306
A SZÁMÍTÓGÉPES FÓKUSZCSOPORTOK MEGSZERVEZÉSE	319
ISMÉTLŐ KÉRDÉSEK	321
FELADATOK	321

FÜGGELÉK ► 323

EGY TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁS CSOPORTÖSSZETÉTELE ÉS SZŰRŐKÉRDŐÍVE. PROSTITÚCIÓ MEGÍTÉLÉSÉT VIZSGÁLÓ KUTATÁS	325
EGY MARKETINGKUTATÁS SZŰRŐKÉRDŐÍVE ÉS CSOPORTÖSSZETÉTELE. „KIS TEHÉN” KUTATÁS	323
EGY TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁS VEZÉRFONALA. „NEMEK KULTÚRÁJA” EGY ÖNKORMÁNYZATNÁL	333
PIACKUTATÁSI VEZÉRFONAL I. „KIS TEHÉN” KUTATÁS	338
PIACKUTATÁSI VEZÉRFONAL II. RUGALMAS KÖZLEKEDÉSI RENDSZER IRÁNTI IGÉNYEK FELMÉRÉSE	343
ÁTIRATRÉSZLET. FOGYATÉKOSÁGGAL ÉLŐK ÉS MEGVÁLTOZOTT MUNKAKÉPESSÉGŰ SZEMÉLYEK MUNKAKERESÉSI ÉS MUNKAVÁLLALÁSI TAPASZTALATAI	347
RÉSZLET EGY TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ELEMZÉSBŐL. „NEMEK KULTÚRÁJA” EGY ÖNKORMÁNYZATNÁL	352
RÉSZLET EGY MARKETINGKUTATÁSI ELEMZÉSBŐL. „KIS TEHÉN” KUTATÁS	361
ESETTANULMÁNY – FÓKUSZCSOPORTOK ÉS KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS HASZNÁLATA EGY KUTATÁSBAN. BIZONYTALANSÁGÉRZET KUTATÁS	369

IRODALOMJEGYZÉK ► 381

NÉVMUTATÓ ► 397

ELŐSZÓ

A könyv írásának ötlete akkor vetődött fel, amikor szembesültem azzal a kérdéssel, hogy milyen szakirodalmat adjak meg levelező hallgatóimnak, akik *A fókuszcsoporthoz módszere* című tárgyamat hallgatták a Budapesti Corvinus Egyetemen. Már korábban is találkoztam ezzel a nehézséggel, hiszen nappali tagozatos hallgatóimnak sem tudtam megfelelő irodalmat ajánlani, de náluk ez kevésbé jelentett problémát, mivel az órákon részletesen ismertettem a módszert. Az is előfordult, hogy különböző szakterületeken dolgozó kutatók, akik fókuszcsoporthoz kutatást szerettek volna végezni, fordultak hozzám tanácsért, hogy milyen szakirodalmat olvassanak. Azért voltam gondban, mert erről a témáról eddig még nem jelent meg magyar nyelvű könyv, amely a fókuszcsoporthoz kutatások összes lépését bemutatta volna az elejétől a végéig. A már megjelent külföldi könyvek is többnyire csupán egy-egy sajátos szemszögből vizsgálják a témát, ahelyett hogy egy átfogó megközelítés keretében ismertetnék az eltérő felfogásokat. Sem a magyar, sem a külföldi szakirodalom nem érinti kellő mélységben és alaposan a fókuszcsoporthoz analízisének kérdéskörét. Úgy éreztem, fontos részletes magyarázattal szolgálni ebben a tárgyban. A könyvben számos lényeges elemzési megfontolást tárgyalok: például, hogy hogyan strukturáljuk az elemzést, használjunk-e számokat az elemzésben, milyen korlátai vannak az általánosíthatóságnak az eredmények tekintetében, ki végezze az elemzést, stb. Bemutatok sokféle elemzési módszert, köztük gyorsanalízis technikákat, amelyek elsősorban az alkalmazott kutatások számára lehetnek hasznosak, és alaposabb, átirat alapú, elmélet által alátámasztott módszereket, amelyek időigényességük miatt inkább a tudományos kutatások esetében alkalmazhatóak. A könyv tartalmazza az általam kifejlesztett és kutatásaim során alkalmazott elemzési sémát is. A fókuszcsoporthoz foglalkozó írások sokszor a módszer technikai kivitelezésének is csak egy-egy variációját tárgyalják, ezzel szemben hasznosnak tartom itt is a többféle lehetséges alternatíva bemutatását. Egyes fókuszcsoporthoz szakkönyvek nem érintenek szociálpszichológiai kérdéseket a módszerhez kapcsolódóan, vagy ha igen, akkor csupán egyetlen aspektusból. Holott a szociálpszichológiai megközelítések szerepe fontos! Éppen szociálpszichológiai nézőpontunk határozza meg, hogy mit gondolunk, mi az, ami megtudható a fókuszcsoporthozból, milyen jelenségekkel találkozunk a csoportok kivitelezése során. Egy olyan könyvet szerettem volna, amelyik nemcsak egyfajta szociálpszichológiai megközelítést vázol fel, hanem mind a hagyományosabb, mind az újabb törekvéseket, továbbá ezek jelentőségét is bemutatja a fókuszcsoporthoz kutatás szempontjából.

Sok szakember egységes szabályokat határoz meg az összes fókuszcsoporthoz kutatásra vonatkozóan. Ez a könyv azonban azt a felfogást képviseli, hogy kutatási célunktól, vizsgált problémánktól, tágabb elméleti megközelítésünktől, technikai lehetőségeinktől függően más-más alternatív módjai léteznek a fókuszcsoporthoz beszélgetések szervezésének és elemzésének. Felvázolom tehát azokat a választási alternatívákat is, amelyekkel egy kutatónak,

ha ezt a módszert választja, szembesülnie kell, és támpontokat nyújtok döntései meghozatalához. A kutatók többnyire eltérő nézeteket vallanak arról, hogy mit tudhatunk meg a fókuszcsoporthoz, hogy milyen egy jó csoport, hogyan kell elemezni az interjúkat. A könyvben bemutatom ezeket az eltérő álláspontokat és ezek indoklását is. Az olvasót arra ösztönözöm, hogy különféle sztenderdek, „receptek” mechanikus alkalmazása helyett gondolja át az egyes kivitelezési technikák, elméletek ellen és mellett szóló érveket. Mérlegelje a teendőket az általa elfogadott argumentumok, valamint kutatási céljának függvényében. Például valóban szükségszerű-e, hogy a piackutatási fókuszcsoporthoz ismeretlenekből álljanak, homogén összetétellel, és hogy a csoportbefolyást hátrányos tényezőként kezeljék? Szükség van-e arra, hogy egy speciális detektív-tükörrel ellátott „mesterséges” környezetben kerüljön rájuk sor? Ezt és ehhez hasonló kérdéseket is tárgyalok a könyvben. Az egyes témák tárgyalásánál korábbi eredményeimre és gyakorlati tapasztalataimra építek, amelyeket társadalmi alaputatási, piackutatási, politikai közvélemény-kutatási és egyéb alkalmazott célú fókuszcsoporthoz vizsgálatok során szereztem.

A külföldi fókuszcsoporthoz módszerét tárgyaló szakirodalom nagy része két típusba sorolható: egyrészt vannak az elsősorban alkalmazott célú fókuszcsoporthoz hangsúlyt fektető könyvek. Ennek nagy részét a piackutatási célú csoportokkal foglalkozó művek jelentik. A másik típust pedig az olyan, társadalomtudományal foglalkozó kutatók tollából született könyvek alkotják, amelyek tudományos célra készült fókuszcsoporthoz építenek. Könyvem mindkét irányzathoz merít, átfogó jellegű. Foglalkozom az alaputatási fókuszcsoporthoz jellemző sajátosságaival (ezen belül hangsúlyosan a társadalomkutató csoportokkal), de tárgyalom az alkalmazott csoportos interjúk jellemzőit is. Példáim között szerepelnek piackutatási, egyéb alkalmazott kutatási és társadalmi tematikájú alaputatási esetek is. A sok gyakorlati kérdés tárgyalásán túl foglalkozom olyan problémákkal is, amelyek rendszerint inkább a tudományos célú kutatást végzők, azon belül is inkább társadalomtudósokat érdeklik. Úgy vélem, hogy a piackutatóknak, az alkalmazott kutatásokat végzők számára is fontos, hogy megismerkedjenek a könyvben bemutatott szociálpszichológiai elméleti megközelítésekkel, hiszen ezek adják a módszer elméleti alapot. Hasznos szembesülniük azzal, hogy a fókuszcsoporthoz szervezésének sok alternatív módja létezik. Ezáltal képesek lesznek a piackutatási csoportok sztenderdjeit, rögzült gyakorlatát is felülvizsgálni. A társadalomtudósok számára is előnyös a piackutatásban elterjedt csoportszervezési módok ismerete. A piackutatásban és a társadalmi alaputatásokban a fókuszcsoporthoz módszerét tipikusan eltérő módon alkalmazzák. A könyvben foglalkozom azzal, hogy szükségszerűek-e ezek a különbségek az alkalmazásban, és mit tanulhat egymástól a két terület.

A kiadvány egyszerre tankönyv és szakkönyv. A kötetet reményeim szerint haszonnal forgathatják többek között a szociológiát, közgazdaságtant, politológiát, kulturális antropológiát, pszichológiát tanuló egyetemi hallgatók mellett a fókuszcsoporthoz vizsgálatokat végző szakemberek is. A mű az elméleti szempontok felsorakoztatás mellett a gyakorlati alkalmazással is részletesen foglalkozik. A könyvet egyaránt szánom kezdőknek és tapasztalt fókuszcsoporthoz szakembereknek. Előbbiek számára a használatot segíti, hogy minden alapfogalmat definiálok, valamint igyekszem a könyvben néhol előforduló bonyolultabb témákat is minél egyszerűbben tárgyalni. Úgy vélem, hogy a tapasztalt szakemberek számára is tartalmaz hasznos újonságokat a

kötet. Sok új szakirodalom felhasználásával ízelítőt nyújtok azokból az újabb irányzatokból, felfogásokból is, amelyek csak nemrég jelentkeztek, még nem terjedtek el, és kevesen ismerik ezeket. A szakemberek olyan újszemponatokkal ismerkedhetnek meg, amelyek elősegíthetik a fókuszcsoporthoz magasabb szintű kivitelezését.

Fontos jellemzője a kötetnek, hogy sok-sok, rövidebb és hosszabb érdekes példát tartalmaz. Tekintettel arra, hogy számos példa itthonról származik, és külön foglalkozom a hazai specialitásokkal, a könyv a Magyarországon fókuszcsoporthoz szervezni kívánók számára különösen hasznos lehet. Ezzel párhuzamosan fontosnak éreztem külföldi esettanulmányok bemutatását is.

A fókuszcsoporthoz beszélgetéseken általában a közvetlen, informális stílus és a tegeződés a szokás. A fókuszcsoporthoz gyakorlatnak megfelelően az olvasóval is tegeződöm tehát, mint ahogy arra is törekedtem könyvem megírása során, hogy minél közvetlenebb stílusban ismertessem a módszert.

A könyvben az első, általánosabb, áttekintő, bevezető fejezet után, a szociálpszichológiai fejezetben a módszer elméleti alapját képező releváns teóriákat mutatom be. Ezután a fókuszcsoporthoz vizsgálatok egyes lépéseinek szenteltem a következő néhány fejezetet. Az utolsó fejezetben pedig egy új jelenséggel, a számítógépes fókuszcsoporthoz foglalkozom. Az egyes fejezeteket ismétlő kérdések és kreatív gyakorló feladatok zárják. A függelékben szűrőkérdőívek, vezérfonalak, egy átiratrészlet található, valamint két elemzés hosszabb részlete. Ezen kívül tartalmaz még egy esettanulmányt, amelyben példákkal illusztrálok milyen előnyökkel jár, ha egy kutatás során mind fókuszcsoporthoz, mind kérdőíves komponenszt alkalmazunk.

A könyv megírása során sokan segítettek ötleteikkel, javaslataikkal. Mindenekelőtt Lendvai Anna, Takács Erzsébet, Kucsra Csaba segítségét kell kiemelnem. A szociálpszichológiai fejezetben Tóth Lilla és Vicsek András pszichológusok működtek közre. A piackutatási alkalmazásokról értékes információkat kaptam Babocsay Ádámtól, Siklaki Istvántól, Hofmeister Tóth Ágnestől és Oblath Mártontól. Az elemzési fejezet diskurzuselemzési részében Gering Zsuzsa segítette munkámat hozzáértő megjegyzéseivel. Elemzési sémám kialakításához hasznosnak bizonyultak David Morgan, Martha Ann Carey és Mark Parshall tanácsai, amelyeket elemzési kérdésekkel kapcsolatos elektronikus levelezésünk során adtak. A Krolify Vélemény- és Szervezetkutató Intézet, a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet, illetve a BMB Focus rendelkezéseimre bocsátott különféle fókuszcsoporthoz vizsgálatokkal kapcsolatos anyagokat. Számos külföldi szerző elküldte nekem nehezen hozzáférhető, témába vágó írásait. Mindnyájuknak köszönöm segítségüket.

Munkahelyem, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézete anyagilag is hozzájárult könyvem kiadásához. Ezen felül szeretném külön megköszönni az intézet vezetőjének, Szántó Zoltánnak azt a sok segítséget, biztatást, amelyet tőle kaptam eddigi pályafutásom során.

Hálás vagyok a Krolify Vélemény- és Szervezetkutató Intézetnek, amely fantáziát látván könyvemben, azt anyagilag szponzorálta. Segítséget jelentett számomra, hogy együttműködhettem az intézettel, illetve, hogy a Krolify lehetőséget adott kvalitatív kutatásaiba való betekintésre, amely által egy sor elméleti és módszertani probléma bemutatásához kaptam a közvetlen kutatási gyakorlatból származó példákat.

Szeretném megköszönni a hozzám közel állók támogatását, bátorítását is. Szüleim hatalmas támogatást nyújtottak a könyv megírásakor (mint életem során oly sok más esetben is), és tudomány iránti szeretetük is jelentős hatást gyakorolt rám. Miközben a köteten dolgoztam, sokat jelentett számomra társam türelme és támogatása.